

Тихоненко О.В., Жидких І.П., Кандаурова О.Д. Зачинатель нової української літератури і нової української літературної мови. *Актуальні проблеми сучасної філології та методики викладання мов у вишах: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (8 жовтня 2019 р., Харків)*. Харків: Мадрид, 2019. С.24-27.

Тихоненко О.В., доцент, канд. філол. наук

Жидких І.П., головний бібліограф

Кандаурова О.Д., завідувач сектору рідкісних і цінних видань

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

**ЗАЧИНATEЛЬ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ І НОВОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ**

В історії нашої культури є діячі, які особливо яскраво й багатогранно відобразили у своїй творчості душу народу, його національну своєрідність, поетичну вдачу. До таких належить Іван Петрович Котляревський, класик нової української літератури, видатний письменник-реаліст, автор славнозвісних «Енеїди» та «Наталки-Полтавки». У важкі часи самодержавства він розкривав духовну велич рідного народу, його мрії, у конкретних художніх образах утілював його віру в краще майбутнє. Уся його творча діяльність була підпорядкована відродженню та зміцненню національної самосвідомості. І. Котляревський сприяв культурологічній ідентифікації українського етносу, розвинувши сковородинівську концепцію сердечної рецепції національної ідеї.

Про місце та роль в історії української літератури та літературної мови митця пишуть практично в кожному дослідженні про його творчість. Т.Г. Шевченко першим передбачив світову славу І. Котляревського, оцінив значення творчості поета в розвитку української літератури, становленні українського національно-культурного середовища на всій території України. Як зазначає Г.А. Левченко, «Енеїда» «поклала початок нової літературної мови» [3, с.67]. І.К. Білодід наголошує, що І.П. Котляревський по праву вважається зачинателем української літературної мови на народній основі [2, с.19]. Л.А. Булаховський констатує, що і Котляревський, і Шевченко, та інші письменники своєю творчістю заклали підвалину української національної літературної мови [1, с.21]. П.П. Плющ стверджує, що «...саме Шевченка

вважаємо основоположником нової української літературної мови, а не Котляревського, що є тільки її зачинателем» [4, с.296].

Котляревський своєю «Енеїдою» об'єднав українське слово і світову культуру. «Енеїда» – перший твір, написаний живою українською мовою на народній основі. У поемі змальовано риси національного характеру українців, їхні звички, вірування, погляди.

Велика заслуга І. Котляревського в тому, що, узявши все найкраще з книжної мови, він поєднав це з багатством народної мови. Твори Котляревського довели, що українська мова є, вона жива й неповторна і має право на функціонування. Як зазначав В. Короленко, «він перший почав писати мовою, якою говорило населення цілого краю, але якою не писали. Він зробив м'яку, виразну, сильну, багату мову літературною, і українська мова, яку вважали лише місцевим наріччям, з його легкої руки зазвучала так голосно, що звуки її рознеслись... На ній потім співав пісні і Шевченко». Усе, розпочате І.Котляревським, продовжили митці України: Т. Шевченко, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко.

Літературний доробок І.П. Котляревського складається з поеми «Енеїда», «Пісні на Новий 1805 год князю Куракіну», драми «Наталка-Полтавка», водевілю «Москаль-чарівник», а також перекладу російською мовою уривків з праці Дюкела «Євангельські роздуми, розподілені на всі дні року...» і переспіву вірша давньогрецької поетеси Саффо «Ода Сафо». Усі ці твори надруковано у книзі: Котляревський І.П. Твори / І. Котляревський. – Б.м., б.в., [1920–1930-ті]. – 170 с. : іл., факс.

Поєму «Енеїда» вперше видано у Петербурзі 1798 р. без відома автора, з ініціативи та на кошти багатого конотопського поміщика М. Парпури, який мешкав тоді в столиці й займався видавничою діяльністю, очолюючи друкарню медичної колегії. Поема вийшла під назвою «Малороссийская Энеида в трех частях» (на титульній сторінці – «Энеида на малороссийский язык перелициованная И. Котляревским») з присвятною сторінкою «Любителям малороссийского слова усерднейше посвящается».

Надаємо бібліографічні та біографічні розвідки від редактора згаданого видання «Енеїди» з фонду ФБ ХНАУ ім.В.В.Докучаєва зі збереженням мови і стилю оригіналу: *«Хто ж то такий був – отой Парпура, якого заходами й коштом побачила світ перша книжка нашого нового письменства? Це питання надто цікаве тим, що сам Котляревський був дуже опісля лихий на видавця своєї праці за те, що цей ніби-то «почти испорченную» надрукував «Енеїду», а у власному виданні помстився на йому ще й спеціально – і дуже, треба сказати, злісно – додавши в описі пекла (ч. 3) відому строфу 82 про «якусь особу мацапуру». «Натуру мав він дуже бридку», - читаємо в цій строфі: Кривив душею для прибитку,*

*Чужее отдавав в печать,
Без сорома, без Бога бувши
І восьму заповідь забувши,
Чужим пустивсва промышлять.*

А тим часом, ні особа Парпури, ні соціяльне й матеріяльне становище його не дають жадних причин накидати йому якісь негарні заміри, як от бажання покористуватися з баришів од чужої праці, а тим паче “нахальство” чи щось таке инше.

Померши р. 1828, Парпура в духовниці своїй записав на конотопську повітову школу 16000 карб., на чернігівську або новгородсіверську гимназію 16000 карб., на університет у Харькові 16000 карб., на конотопський шпиталь 40000 карб. Такі жертви зовсім добре показують, хто такий був Парпура і чого скортіло його взятись до видання «Енеїди». Видима річ, для Парпури це було просто справою звичайного меценатства – не більше: він і широкому громадянству хотів дати втіху од читання тієї книжки, що йому самому дуже сподобалась. Дозволу ж на видання у автора не запитав просто через те, що маючи в руках один з рукописних списків «Енеїди», що ходили по всій Україні, міг не знати нічого про її автора, та взагалі права літературної власності за тих часів не були ще установлені так, як тепер».

Друге видання «Енеїди» вийшло в Петербурзі 1808 р. з друкарні Івана

Глазунова та, мабуть, його і коштом (теж без відома автора). Третє, тепер уже підготовлене автором і доповнене четвертою частиною, з'явилося 1809 р. Повний текст поеми під назвою «Виргилиева Енеїда, на малоросійський язык переложенная И. Котляревским» опубліковано 1842 р. харківським книгарем Волохіновим, уже після смерті письменника. Правопис тексту фонетичний, але не український, а російський («ярижний»). Саме це видання вважають найкращим у дореволюційний період.

За основний текст поеми, що зберігається у фонді рідкісних і цінних видань ФБ ХНАУ взято саме харківське видання 1842 р. У цій книзі «ярижний» правопис змінено загальноновизнаним для української мови 20–30-х рр. ХХ ст.

Вихід у світ «Енеїди» став епохальним явищем в історії української культури, визначною подією в духовному житті народу. З'явилася книга, що ставила низку важливих суспільних та естетичних проблем. В основу автор поклав сюжет класичної поеми «Енеїда» римського поета Вергілія, написавши цілком самобутній, оригінальний твір.

Котляревський раз у раз звертається до історичного минулого України, звеличує патріотичні подвиги народу. Оспівуючи кращі національні традиції, ствержені історичним досвідом народу, поет закликає самовіддано любити Вітчизну, проїнятися життєдайним почуттям служіння їй. Любов до Батьківщини кличе на подвиг, пробуджує високі почуття. У боротьбі за рідну Вітчизну люди цілком змінюються: «Там лицар всякий парубійко». Патріотичні почуття підносять гідність людини, її честь. Усією своєю поемою Котляревський заперечував твердження, що “виняткове право” на героїчні діяння належить лише дворянству. Дух патріотизму, за переконанням автора «Енеїди», є «прикметою» й простих людей. В умовах самодержавно-кріпосницької дійсності така концепція звучала справді сміливо.

Як відомо, над «Енеїдою» поет працював упродовж усього творчого життя, близько тридцяти років: розпочав її за молодих літ, а закінчив на схилі віку. Звідси – нерівний загальний колорит твору, невитриманість у змалюванні окремих образів, характерів; колоритні деталі іноді суперечать цілісності всього

образу. Тон розповіді з часом змінюється, стає подекуди риторичним. Слід відзначити певну ідейно-естетичну еволюцію самого Котляревського за період написання «Енеїди». Це позначилося й на поемі: від буфонади до громадянської сатири; від грубуватого шаржу-бурлеску до героїчних образів і картин, до своєрідних романтичних барв.

Так виглядають бібліографічні та біографічні розвідки від редактора цього видання «Енеїди» з фонду ФБ ХНАУ: *«Видаючи твори Котляревського з ілюстраціями Корнієнка, годиться згадати «не злим, тихим словом» і автора тих талановитих малюнків; тим більше, що oprіч своїх малюнків до «Енеїди», Корнієнко майже ніякого більш сліду не покинув по собі в історії рідного мистецтва. Василь Онисимович Корнієнко народився десь коло 1867 р. у сім'ї селянина. Він змалечку одбув «тверду школу» всіх талановитих, але безталанних дітей народа, яким хист їхній не дає заспокоїтись на звичайній буденщині, а злиденні обставини не дають разом з тим вибитись на гору, до світла, а коли й не спинять міцного духа, то скалічать фізично. Не знати як саме, але звернув талановитий хлопець на себе увагу тодішнього катеринославського губернатора Рокосовського, і цей знайшов йому притулок у художній школі Макухиної в Севастополі. На те, щоб вирядити Корнієнка до Севастополя, губернатор упорядив лотерею малюнків Корнієнкових і 100 карбованців, прибуток з тієї лотереї, Корнієнко й дістав на дорогу до життя в Севастополі. Злиденні обставини з одного боку, слабовитість з другого – дуже стояли на перешкоді його працьовитості, не даючи йому розвивати свій хист на більших та серйозніших малюнках, для яких треба було і часу, і грошей – саме того, чого бракувало Корнієнкові за дрібною роботою за-для шматка насущного хліба. Українська громада в Одесі, спізнавши Корнієнка, замовила йому 20 малюнків до «Енеїди», маючи на увазі опісля дати йому ілюструвати ще й Шевченкового «Кобзаря». Та художник встиг зробити тільки ті одинадцять малюнків до «Енеїди», що читач знайде в цій книзі... Так, бувши вже слабим і дуже велику маючи потребу в грошах, Корнієнко проте не схотів узяти на себе гонорар за малюнки до «Енеїди», і натомісць попросив одіслати*

його зароблені гроші до Петербургу добродійному товариству на видання українських народніх книжок...»

Видання «Енеїди», що знаходиться у фонді бібліотеки агроуніверситету, містить і факсиміле (fac-simile) з останньої сторінки оригіналу «Москаля-Чарівника» (з колекції П. Зайцева).

«Енеїда» І.П.Котляревського сильна наявним у ній прогресивним просвітительським ідеалом. Оспівування любові до Батьківщини, звеличення героїчного минулого, показ самовідданих і мужніх воїнів, нарешті, могутній образ самого Енея – усе це утверджувало високі моральні якості національного характеру українського народу. Отже, головна ідея поеми І.П. Котляревського – утвердження духовних сил народу, уславлення життєлюбства, оптимізму, мужності простих людей. Із глибокою повагою і любов'ю, з надзвичайною теплою зобразив письменник їх у поемі, наповнивши її ароматом степних вітрів, духом нестримної волі, неугамовною силою життя.

Значення «Енеїди» ще й у тому, що цим безсмертним твором Котляревський поєднав українське художнє слово зі світовою культурою. Цим твором автор довів, що і в рамках бурлескного жанру можна правдиво показати життя народу і висміяти його ворогів. «Енеїда» – чи не єдиний твір у Європі, що став народним, оскільки ця перша високохудожня поема нової української літератури зогріває читача власним, а не запозиченим світлом.

Значення Котляревського як зачинателя нової української літератури та нової української літературної мови винятково важливе: своїм поетичним словом, утвердженням засад демократичної естетики він відкривав новий напрям у розвитку національної культури, спрямований на дедалі глибше проникнення в життя народу, на осмислення його історичної долі. Творчість І.П. Котляревського є дорогоцінним внеском в українську літературу і стала живим джерелом духовного розвитку народу.

Література

1. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. Київ, 1956. 220 с.
2. Курс сучасної української літературної мови. Т.1. за ред.Л.А.Булаховського,

Київ, 1951. 518 с.

3. Левченко Г.А. Нариси з історії української літературної мови першої половини ХІХ ст. Київ, 1946. 144 с.

4. Плющ П.П. Історія української літературної мови. Київ, 1971. 423 с.